

ALBERT BALCELLS

Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

RESUM

La Gran Depressió afectà Espanya i Catalunya menys que altres països que estaven més integrats en l'economia mundial, però dificultà la consolidació de la Segona República de 1931. La política econòmica s'aferrà a la paritat amb el franc francès, que no es devaluà fins el 1936, a diferència de la lliure esterlina i el dòlar. L'estabilitat del sistema financer fou notablement superior a la d'altres estats. Però la política econòmica republicana no fou deflacionista de manera efectiva, com ho indica la persistència del dèficit pressupostari, a més de la moderació comparativa de la baixa de l'índex de preus. La conjuntura econòmica negativa agreujà les dificultats derivades de problemes estructurals. La intransigència política i la manca d'un consens bàsic van ser tan importants com l'impacte de la crisi econòmica en el final tràgic de la Segona República i del primer règim autònom català contemporani. El seu destí no es pot descontextualitzar del marc de la denominada guerra civil europea de 1914 a 1945 i del qüestionament de la democràcia parlamentària davant el dilema feixisme o comunisme, encara que cal continuar donant la primacia als factors interiors sobre els exteriors, si bé sense un criteri determinista.

PARAULES CLAU

Gran Depressió, anys trenta, crisi, Catalunya, política econòmica.

The economic crisis of the 1930s

ABSTRACT

The Great Depression affected Spain and Catalonia less than other countries that were more integrated within the world economy but it made it difficult to consolidate the Second Republic of 1931. Economic policy held on to parity with the French franc, which was not devalued until 1936 unlike the

pound sterling and the dollar. The stability of the financial system was notably greater than in other countries. But the Republic's economic policy was not effectively deflationary, as seen in the persistence of the budget deficit as well as the comparatively moderate fall in inflation. This negative economic situation aggravated the difficulties resulting from structural problems. Political intransigence and a lack of fundamental consensus were as important as the impact of the economic crisis in the tragic end to the Second Republic and the first autonomous regime for Catalonia of the modern era. Its fate cannot be analysed separately from the background of the so-called European civil war from 1914 to 1945 and from the questioning of parliamentary democracy given the dilemma of Fascism or Communism, although we must still prioritise internal factors over external ones, albeit without any determinist stance.

KEYWORDS

Great Depression, 1930s, crisis, Catalonia, economic policy.

ORÍGENS DE LA GRAN DEPRESSIÓ

La Gran Depressió començà als Estats Units la tardor de 1929 i es transmeté ràpidament a Europa quan els bancs americans retiraren els préstecs que havien fet als països europeus per aconseguir la reconstrucció econòmica després de la Primera Guerra Mundial. Entre setembre de 1929 i juny de 1932 l'índex de la borsa de Nova York baixà un 85%. Fou una desastre financer. Durant els anys següents feren fallida milers de bancs, sobre tot bancs locals, afectats per la caiguda dels preus agrícoles i la insolvència dels grangers per a pagar les hipoteques contretes en els anteriors temps d'alça i la retirada recelosa de dipòsits, que no estaven garantits aleshores. El film dirigit per John Ford *El raïm de la ira*, a partir de la novel·la de John Steinbeck, explica aquest drama des del punt de vista d'una família de grangers del Middle West.

La desocupació als Estats Units passà del 3,2% l'any 1929 al 25% el 1933 i no es va reduir per sota del 10% fins al 1941, a les portes de la intervenció americana a la Segona Guerra Mundial el desembre d'aquell any, tres anys després d'iniciada la guerra a Europa. El PIB real nord-americà baixà 28,5 punts percentuals entre 1929 i 1933 i no recuperà el nivell de 1929 fins al 1939. L'índex de preus experimentà un descens del 52% entre 1929 i 1933.

El govern dels Estats Units, malgrat les seves reserves d'or, decidí devaluar el dòlar l'any 1933 un 40% per a reduir el seu dèficit en la balança comercial, impulsar les seves exportacions i competir amb Gran Bretanya, que l'any 1931 havia abandonat el patró or i havia devaluat la lliura esterlina un 30%. Gran Bretanya abandonà el patró or, que havia restablert amb molts sacrificis en els anys vint i amb una política deflacionista. Això desvalorà les reserves en dòlars i lliures dels altres estats, que les tenien com a equivalents i convertibles en or, alhora que beneficiava les exportacions britàniques i nord-americanes en relació, per exemple, amb les franceses i les alemanyes. La cadena de devaluacions en va ser la resposta.

La conferència de Londres de juny de 1933, per a posar ordre en aquell caos, fracassà per la posició nord-americana, atès que el president Roosevelt tenia ja decidida la devaluació del dòlar. La guerra econòmica precedí la guerra armada, que tornava a aparèixer com una amenaça possible amb la pujada de Hitler al poder el gener del mateix any 1933. La Societat de Nacions, a Ginebra, restà cada vegada més inoperant per a evitar una nova guerra.

El 1932 el comerç mundial equivalia a una tercera part del seu valor de 1928 i la producció mundial baixà en un 38%. Fracassaren els intents de millorar les relacions econòmiques internacionals. Després d'una aparent recuperació el 1935, tingué lloc una recaiguda entre 1937 i 1938 als Estats Units malgrat el New Deal de Roosevelt. Alemanya estengué per l'Europa oriental i balcànica el *clearing*, és a dir, l'intercanvi de contingents sense operacions de divises.

ESPANYA I CATALUNYA DINS EL CONTEXT DE LA DEPRESSIÓ:

LA DEFENSA DE LA COTITZACIÓ EXTERIOR DE LA PESSETA

La República heretà un sistema productiu espanyol poc integrat en l'economia mundial. Les exportacions representaven només el 6,9% del producte nacional net i les importacions el 9,5%, mentre que a Alemanya les exportacions equivalien al 14,4% del producte nacional i les importacions al 16,6%. El proteccionisme aranzelari espanyol era dels més alts d'Europa. Per tant, el seu relatiu aïllament i el seu endarreriment van atenuar l'impacte de la gran depressió a Espanya, però no en quedà al marge. Les exportacions es reduïren en un 41% en dòlars corrents, mentre el valor de les compres a l'exterior només es reduïren en un 25%, perpetuant el desequilibri de la balança comercial, que

repercutia en la balança de pagaments d'un país amb un nivell baix d'inversions a l'estranger.

Comparem a continuació les variables econòmiques indicades al començament d'aquest text amb les de Catalunya i d'Espanya. Prenent com a base 100 l'any 1925, l'índex de 22 accions de la Borsa de Barcelona, que havia arribat el 1928 a 167 i el 1929 estava a 151, anà baixant els anys següents a 111 l'any 1931, a 83 el 1932 i a 76 el 1933, i després es recuperà en un 20% fins a 1935, per a caure novament durant la primera meitat de 1936 al nivell de 1933. Malgrat tot, no hi hagué un crac comparable al de la Borsa de Nova York d'octubre de 1929.

A diferència dels Estats Units, a Espanya el sistema bancari no patí una cadena de fallides. S'explica pel capteniment conservador de la banca espanyola, que mantenia altes taxes de reserves. També cal tenir present el suport prestat, el 1931, pel Banc d'Espanya com a prestamista dels bancs, quan el canvi de règim comportà una important retirada de dipòsits. I això, malgrat que el Banc d'Espanya continuava sent de propietat privada. Abans del canvi de règim, el ministre d'Hisenda Ventosa i Calvell havia aconseguit un préstec insuficient de l'estranger de 3 milions de lliures esterlines. El juny de 1931, la República aconseguí un préstec del Banc de França per valor de 6 milions de lliures, i es diposità a la fortalesa de Mont de Marsan com a garantia una quantitat d'or del Banc d'Espanya per valor de 257,26 milions de pessetes. El Banc d'Espanya conservava encara a Madrid 639 tones d'or (2.202 milions de pessetes or, incloent-hi el dipòsit de Mont de Marsan), era el quart del món en reserves del metall preciós, i tenia a més 718 milions de dòlars, equivalents a 9.725 milions de dòlars de 2005, segons Ángel Viñas. Les reserves d'or eren l'herència deixada per la neutralitat espanyola en la Primera Guerra Mundial, quan, durant uns quants anys seguits, la balança comercial havia deixat superàvits notables que comportaren entrades d'or juntament amb adquisicions de deute exterior en termes molt favorables per la menor taxa d'inflació espanyola durant la conflagració i en la postguerra.

ESTABILITAT DEL SISTEMA FINANCER LLEVAT DE LA CAIGUDA DEL BANC DE CATALUNYA

De tota manera, la crisi financera afectà l'economia catalana quan es produí el juliol de 1931 la suspensió de pagaments del Banc de Catalunya i dels

seus associats, els bancs de Reus i de Tortosa. El Banc d'Espanya no va voler ajudar el Banc de Catalunya, com havia fet amb altres bancs. Va ser la segona reculada de la banca catalana després de la de 1920. Els dipòsits bancaris de la banca catalana, que l'any 1930 representaven un 17% del total espanyol, perderen terreny, passant a representar el 14% del total.

A Espanya, la restricció del crèdit va assegurar l'estabilitat del sistema bancari espanyol al cost de reduir el seu suport a la reactivació econòmica, mentre la banca es refugiava en el deute públic espanyol, que acabà representant el 70% de la seva inversió mobiliària. L'any 1931 la inversió privada equivalia al 70% de la de 1929. La taxa de descompte comercial del Banc d'Espanya passà del 5,7% l'any 1930 al 10% el 1933, i baixà al 4,5% el 1935, mentre el del Banc d'Anglaterra era del 2% en aquest darrer any i el del Banc de França, d'un 5%.

Els governs de la Segona República mantingueren la mateixa política de defensa de la cotització exterior de la pesseta que la dictadura, aplicant el control de canvis per a impedir l'evasió de capitals, i s'aferraren a la paritat amb el franc francès, una moneda que no es devaluà fins el 1936 i que necessità una segona devaluació el 1938. França mantingué el patró or, mentre la lliura esterlina l'abandonava el 1931 i adoptava el proteccionisme. Els països alineats amb el patró or foren els darrers a sortir de la depressió. Les devaluacions competitives significaren que cadascú intentava salvar-se a costa dels altres. Es reforçà arreu el proteccionisme aranzelari. Espanya, que en tenia un de més elevat que la mitjana europea, practicà a més el control de canvis per a evitar l'evasió de capitals i d'or, endarrerint els pagaments deguts i provocant represàlies en forma de congelació de divises a l'estranger.

La difícil situació monetària exterior, heretada de la dictadura, derivava del persistent dèficit de la balança de pagaments des de feia anys. La diferència entre els valors de les importacions i les exportacions havia arribat durant la dictadura a 821.531 miliards de pessetes l'any 1928 i baixà a 624.100 el 1929; el 1930 s'equilibrà bruscament la balança comercial, però entre 1931 i 1933 tornà el dèficit amb una diferència entre el valor de les importacions i les exportacions que es mantingué entre els 185.590 miliards de pessetes or i els 163.592, uns valors molt més baixos que durant els darrers anys de la dictadura, però encara molt considerables. La millora del comerç exterior entre 1934 i 1935 no es mantingué el 1936. Atès que el dèficit de la balança comercial no es reduí i repercutia en la balança de pagaments, només les devaluacions de la lliura i del dòlar permeteren l'estabilització de la pesseta. El manteniment d'una alta

cotització de la pesseta no ajudà en absolut les exportacions espanyoles, encara que estabilitzà el valor de les importacions imprescindibles. El tipus d'interès espanyol es mantingué per damunt de la mitjana europea a partir de 1932, amb excepció del francès, una mica més alt encara.

L'índex de preus, segons la revista barcelonina *Comercio y Navegación*, es mantingué a un nivell molt similar al de 1929 fins al 1932, baixà a 90,5 l'any 1933 i pujà fins l'índex 95,1 el 1935 en relació amb la base 100 de 1929. Res de comparable a la caiguda de l'índex de preus a Estats Units i a alguns països europeus. Per tant, atès que no hagué caiguda dels preus interiors ni restricció de l'oferta monetària no es pot parlar de política deflacionista, sinó d'una modesta però efectiva revaluació de la pesseta en relació amb el dòlar i la lliura esterlina. Ni la dictadura arribà a ser efectivament inflacionista ni la República fou conseqüentment deflacionista. Els governs de la República volien, tant sí com no, mantenir la paritat amb el franc francès, que el 1930 estava a 37,7 pessetes per franc, el 1931 estava a 41,3 i el 1932 a 48,9, i s'estabilitzà a partir d'aquest any a aquest nivell fins al 1935.

La producció industrial va baixar de l'índex 100 el 1929 a 81 el 1933, un descens notablement menor que el patit a Alemanya, per exemple. Però va caure fins al 49,7% el 1934 en relació amb l'any 1929. Va recuperar-se feblement el 1935 arribant al 58'2 % de l'any 1929, però tornà a caure el 1936.

La crisi de 1930 fou l'inici d'un període d'estancament econòmic per a Espanya que durà fins ben entrats els anys cinquanta. La Guerra Civil agreujà molt els efectes de la crisi i la política autàrquica de l'estat franquista endarrerí la recuperació. Ara bé, pel que fa als primers anys trenta, el PIB espanyol va caure un 5,8% el 1933 respecte al de 1929, per a recuperar el nivell d'aquell any el 1935, mentre el PIB nord-americà va caure un 28,5% fins al 1933, i no recuperà el nivell de 1929 fins al 1939, després d'una recaiguda el 1937. El PIB de França va caure un 14,7% el 1933 i també va trigar deu anys, fins al 1939, a recuperar el nivell de 1929.

La política de manteniment de la cotització de la pesseta hauria d'haver comportat acabar amb el dèficit pressupostari i amb el creixement del deute públic, així com una severa disminució dels preus i una reducció dels salaris. Res d'això succeí. La despesa pública va assolir nivells més elevats que durant la dictadura. El 1931 representava el 9,9% del PIB, el 1932 el 10,9, i el 1933 arribava al 12,1%, si bé durant el bienni de dretes va ser continguda la despesa pública a l'11,8% entre 1934 i 1935. La República estava obligada a incremen-

tar la proporció dedicada a educació i a obres públiques, i ho féu, en part, a costa de reduir la proporció dedicada a defensa. Els pressupostos del quinquenni republicà es tancaren tots amb dèficit i això contribuí a frenar la reducció del tipus d'interès. En realitat, el paper de la despesa pública era menor que avui a Espanya : un 10% de mitjana enlloc del 25% de l'any 2000.

En comparació amb l'any 1929, base 100, la despesa pública es va reduir inicialment a 52,5 el 1931, pujà a 67,5 el 1932, arribà al mateix nivell que el 1929 l'any 1934 i encara estava a 80 el 1935, mentre la despesa privada anà baixant a 70 el 1931, a 56 el 1932 i a 49 el 1934, i estava a l'índex 58 el 1935. La República no es plantejà la reducció dels sous dels funcionaris com la que s'imposà a França –entre el 3 i el 10% l'any 1935– ni la que s'imposà també a Alemanya i als Estats Units per als funcionaris federals.

ELS CANALS DE TRANSMISSIÓ DE LA CRISI INTERNACIONAL A ESPANYA I L'EVOLUCIÓ DELS DIFERENTS SECTORS ECONÒMICS CATALANS

Com afectà en concret a l'economia catalana la crisi econòmica dels anys trenta dins l'economia espanyola, de la qual formava part? Per un triple canal. En primer lloc per la caiguda de les exportacions, el valor de les quals era el 1931 el 40% de l'any anterior i el 1935 la quarta part del de 1930; en segon lloc, per la baixa en picat de les inversions estrangeres, i en tercer lloc, per la interrupció de l'emigració, que afectava, això sí, les regions d'emigració molt més que a Catalunya. El 1933 l'emigració espanyola equivalia a la sisena part de la mitjana anual de 1927 a 1931.

La caiguda de les exportacions espanyoles, que eren majoritàriament mineres i de productes agrícoles, elaborats o no, afectaren la capacitat de consum de la perifèria peninsular exportadora, però no la de l'interior cerealícola. Al contrari, la bona collita de blat de 1932 afavorí el consum de les manufactures catalanes, que es trobaren beneficiades per l'augment del salaris, sobretot dels agraris, fins aleshores molt baixos. I a aquests factors es va sumar la caiguda de les primeres matèries d'importació, especialment el cotó. Això explica les diferències entre la situació entre la indústria de béns de consum –els tèxtils representaven encara el 42% del producte industrial català– en contrast amb les del metall i la construcció. La indústria tèxtil catalana, que havia patit una atonia al llarg dels anys vint, es trobà reactivada paradoxalment durant els primers

anys trenta gràcies al factor de la pujada dels salaris, sobretot dels agrícoles. Més tard vindria l'esgotament del mercat interior i les dificultats importadores de primeres matèries arran del control de canvis espanyol i les seves conseqüències. Hi havia consciència que era ineludible la reestructuració de la indústria tèxtil catalana, però s'endarreriria vint-i-cinc anys. En el conjunt d'Espanya la desocupació es reduí modestament entre 1934 i 1935, però la primera meitat de 1936 va créixer en un 19% en comparació amb la de l'any anterior. El consum es veié reduït proporcionalment.

La indústria surotapera empordanesa va ser un dels sectors més durament afectats per la crisi. Pel que fa a la mineria, la del carbó patí dificultats i les mines de Fígols tingueren seriosos problemes. En canvi, les exportacions de sals potàssiques de Súria, Cardona i Sallent van créixer de forma molt notable i el seu volum en tones es multiplicà dotze vegades si es comparen les xifres de 1928 i de 1933, el darrer any del qual s'han trobat dades.

Les indústries del metall i del ciment foren afectades per la reducció de les obres públiques. El consum de ciment a la província de Barcelona equivalia el 1933 al 45% del de 1930. Cal tenir present les conseqüències de la interrupció del programa de renovació ferroviària i la de les obres de comunicació. A Catalunya la inversió en carreteres entre 1931 i 1935 es reduí a menys de la meitat que durant el període anterior. Cal tenir en compte que fins a finals de 1935 no es traspassà a la Generalitat la competència en obres públiques. Tot plegat explica que el 1932 es calculés que la indústria metal·lúrgica de Barcelona havia reduït la seva activitat en un 30% i que la meitat dels obrers de la construcció no tenien treball. L'índex de permisos per a la construcció d'habitatges a Barcelona va caure de 122 l'any 1930 (índex 100: 1925) a 42,5 el 1933. Sembla, però, que es recuperà parcialment el 1935. Si, en xifres absolutes, havien estat 189 els permisos sol·licitats entre el primer de març i el 15 de juny del 1931, durant el mateix període de 1935 pujaren a 317. Però la recuperació no es confirmà el 1936.

Respecte a l'agricultura, no es pot minimitzar l'impacte de la caiguda de les exportacions de vi. El volum de les exportacions de vins espanyols equivalia entre 1930 i 1932 a la meitat de les de 1927-1929 i el preu mitjà per hectolitre baixà de 61 pessetes a 16 de mitjana. La viticultura era la segona producció de l'agricultura catalana en valor. Aquesta conjuntura adversa, amb un mercat interior prèviament saturat, influí en la conflictivitat social al camp entre rabassaires –parcers amb contractes a llarg termini– i propietaris. La Unió de Rabassaires constituïa una de les bases electorals d'ERC, el partit que governava la Generalitat, i la llei de

contractes de conreu del Parlament de Catalunya el 1934, favorable als rabassaires, va ser anul·lada pel Tribunal de Garanties Constitucionals i no es començaria a aplicar fins la primavera de 1936. No tota la pagesia depenia de la viticultura, però l'oli d'oliva i l'ametlla també estaven afectats per la reducció del comerç internacional. En una Catalunya en la qual el sector primari ocupava encara més del 26% de la població activa –i no el 5% com ara–, la problemàtica agrària tenia una rellevància notable, encara que no hi hagué en cap moment la perspectiva d'una revolta camperola ni es produïren ocupacions de finques com a l'Extremadura de la primera meitat dels anys trenta. Convé recordar que l'any 1930 la proporció de la població activa en el sector primari era en el conjunt d'Espanya del 45%. La diferència de grau de desenvolupament que això posa de manifest entre Catalunya i Espanya no ha de fer oblidar el pes considerable que el sector agropecuari i forestal tenia en els anys trenta a Catalunya.

LA DESOCUPACIÓ, UNES DADES DISCUTIBLES I INCERTES QUE CAL CONTEXTUALITZAR

El 1933 la crisi s'estengué a la totalitat de la indústria catalana. A finals d'aquest any es deia que un 10% dels obrers de Barcelona estaven en atur forçós. I, malgrat que el 1935 la construcció i el metall experimentaren una reactivació, aquesta reactivació fou insuficient i tornaren a decaure el 1936.

Les xifres de desocupació a l'Espanya dels anys trenta no són de fiar. No hi havia incentius per a anar a les noves oficines municipals de col·locació perquè no hi havia subsidi de desocupació com en altres països. Els censos obrers eren incomplets i no incloïen els immigrants dels anys més recents. Als nuclis industrials urbans, segons el *Butlletí de l'Institut d'Investigacions Econòmiques* de la Generalitat, la desocupació representava el 7% a principis de 1936. Del total de desocupats, el 66% estava en atur total i la resta en atur parcial. Això suposava la meitat de la setmana laboral, amb la corresponent reducció de salari. La desocupació entre els obrers agrícoles era del 2,5%. Al revés del que passava a Extremadura i Andalusia, la taxa de desocupació agrícola compensava la major desocupació urbana industrial, que tenia, no obstant, majors conseqüències polítiques i socials. El percentatge d'atur del 7% sembla petit comparat amb el 30% de desocupats d'Alemanya el 1933. Però, al marge de la poca fiabilitat de les xifres, la situació de l'obrer sense feina era a la Catalunya dels anys trenta

pitjor perquè no hi havia subsidi de desocupació ni assegurança social de malaltia, i el subsidi de retir obrer era insignificant. El 1935, a l'Hospital Clínic de Barcelona se suprimiren 300 llits dels 800 disponibles per manca de recursos.

Fins i tot si es fa abstracció de la probabilitat que les estadístiques de desocupació fossin inferiors a les reals i s'accepten com a indiscutibles, no es pot oblidar tot això si es compara la repercussió del percentatge d'atur d'aleshores amb el 20% de desocupats actual a Catalunya i es constaten les diferències pel que fa al grau de conflictivitat social entre els dos moments considerats, tot i que el malestar sigui en el nostre temps considerable.

En definitiva, si la desocupació semblava inferior a la de la resta d'Espanya en els anys trenta i a la d'altres països industrials del període, no es pot ignorar l'efecte politicosocial de la decepció envers la República, l'adveniment de la qual s'havia associat a una millora general del nivell de vida. Aquesta decepció era encara més gran si es comparava la situació dels anys trenta amb la més pròspera dels darrers anys de la dictadura de Primo de Rivera, quan la desocupació era insignificant.

CRISIS ECONÒMICA, DECEPCIÓ POLÍTICA I CONFLICTIVITAT SOCIAL

Aquesta decepció pogué influir en el fet que els anarcosindicalistes més ir-reductibles aconseguissin el control de la CNT a Catalunya entre 1931 i 1933. Però també les proporcions de la crisi, que s'han descrit, explicarien la manca de suport de la massa obrera a les revoltes anarquistes a Catalunya —el gener de 1932 a l'Alt Llobregat, el gener de 1933 a Barcelona i el desembre de 1933 limitada a l'Hospitalet de Llobregat, encara que més greu a l'Aragó— i també, com a conseqüència, la notable davallada posterior d'efectius de la CNT, sense perdre, però, el primer lloc com a sindicat a Catalunya. De tota manera, la classe obrera a Catalunya, encara que no es llencés a la revolució, era conscient de l'alt grau de conflictivitat existent al camp a les regions latifundistes d'Espanya i del que això comportava com a ferment revolucionari.

És un fet corrent que en temps de crisi econòmica augmenti la delinqüència. Les memòries anuals de la Cambra de Comerç de Barcelona i la seva revista mensual *Comercio y Navegación* registren a partir de 1931 l'abundància d'atemptats socials, sabotatges, bombes i atracaments a mà armada, mentre que en els anys anteriors eren excepcionals. Està per fer una estadística completa

d'aquests fets per al quinquenni republicà a la Catalunya industrial. La tesi de llicenciatura de Julià Rodríguez Cámara, que és molt completa per a Barcelona, arriba en aquest tema fins a 1933.

A Barcelona el nombre de víctimes motivades per actes de violència, gran part dels quals tenien caràcter presumptament social, fou de 220 l'any 1931, 132 l'any 1932 i 229 l'any 1933, amb un total de morts de 71 i un total de ferits de 510. Els atracaments importants foren 14 l'any 1931, 19 l'any 1932 i 73 durant el sol any 1933. Les bombes que explotaren van passar de 55 l'any 1932 a 211 l'any següent.

Aquest volum de violència va continuar el 1934 i davallà el 1935. Durant tot l'any 1934 el nombre d'atemptats contra el personal i el material de la companyia de tramvies de Barcelona fou de 131 i de 9 el 1935, com a represàlia pels acomiadaments decidits arran de la vaga de desembre de 1933, declarada il·legal per la Generalitat per no haver seguit el tràmits previs que marcava la llei, especialment en un servei públic. Malgrat l'estat de guerra implantat arran de la revolta fracassada del Sis d'Octubre de 1934 els sabotatges contra els tramvies i autobusos continuaren, de manera que l'estat de guerra, aixecat el 14 d'abril de 1935, tornà a ser declarat a la província de Barcelona el 29 de juny del mateix any.

La inquietud que les corporacions empresarials manifestaven en aquells anys primers del decenni dels trenta era compartida per sectors d'opinió que no eren conservadors sinó propers a la Generalitat, governada per ERC. En aquest cercle era palesa la preocupació per les possibles relacions entre desocupació, criminalitat i influència de l'anarquisme. Interessava especialment la desocupació entre la immigració recent, la de manobres atrets per les grans obres de l'Exposició de 1929. El periodista Josep Maria Planas, situat en un espai de centreesquerra, deia al diari *La Publicitat* el 10 d'abril de 1934: «No és cert que la CNT i la FAI siguin unes associacions de gàngsters. En canvi, és veritat que els gàngsters han treballat per a la FAI i la CNT. Lluitant sota la mateixa bandera trobareu gent d'una bona fe indubtable i malfactors vulgars».

Malgrat que les condicions econòmiques no eren propícies per a aconseguir millores laborals, una proporció considerable de la classe obrera a Barcelona les assolí durant la Segona República per mitjà de vagues, encara que aquestes es reduïren a gairebé zero el 1935, per a reprendre amb gran ímpetu la primavera de 1936. Durant el quinquenni de 1931 a 1936, abans de l'esclat de la Guerra Civil, a la ciutat de Barcelona més d'un 35% dels obrers aconseguí una reducció de la jornada laboral amb el mateix salari, un 55% dels treballadors barcelonins

aconseguí augmentos salarials i un 33% aconseguí les dues coses a la vegada, com fou el cas dels metal·lúrgics. En un context com aquell, de cost de la vida estable i sense inflació, les millores van ser efectives pel que fa al poder adquisitiu. La crisi econòmica augmentà la resistència patronal a les reivindicacions obreres i aquesta explica l'allargament de les vagues i la multiplicació de jornades perdudes en cada conflicte el 1933, així com la reaparició de la violència obrera en la conflictivitat social amb coaccions, atemptats, sabotatges i bombes.

CRISI ECONÒMICA I INESTABILITAT POLÍTICA

La destrucció de la jove democràcia republicana a Espanya no es pot separar del qüestionament de la democràcia parlamentària a tota Europa en els anys trenta amb el dilema entre feixisme i comunisme, un qüestionament que tingué un desenllaç divers segons els països i la seva història recent. La vida turbulenta de la República espanyola i de la precària Generalitat republicana, seguida per la Guerra Civil, s'han d'inscriure dins la denominada guerra civil europea de 1914 a 1945. Això no vol dir deixar de donar un paper principal als factors interiors damunt els exteriors, que és el criteri que l'observació històrica assenyalava com a correcte.

El panorama internacional i espanyol no anunciava una millora de la situació econòmica per a un futur immediat i semblava que només el rearmament de cara a una nova guerra europea podia començar a reactivar les economies. Tot això contribueix a explicar la radicalització ideològica aparent de les organitzacions obreres abans de l'esclat de la Guerra Civil. Com que la URSS, de la qual es tenia molt poca informació fiable, es mantenia separada de l'economia capitalista i de les turbulències econòmiques d'aquesta, i com que semblava que hi progressava la industrialització i no hi havia desocupació, el prestigi del model socialista soviètic anava creixent abans de la Guerra Civil, malgrat que la societat catalana en general semblava poc predisposada al col·lectivisme d'una dictadura comunista.

Seria excessiu dir que la Gran Depressió acabà amb les possibilitats de supervivència de la dictadura i que impedí després la consolidació de la República. Altres estats com França o Gran Bretanya patiren la crisi econòmica igual que Espanya i no anaren de cap a una guerra civil acompanyada d'una resposta revolucionària com la que provocà l'aixecament contra la República, que en el cas de Catalunya era un cop militar que anava també contra la seva autonomia. Són innegables les repercussions de la Gran Depressió damunt Alemanya i damunt Àustria afavorint

el pas a sengles dictadures. Que els efectes de la Gran Depressió econòmica sobre Catalunya i Espanya fossin menors no vol dir que no fossin importants.

A Espanya s'havia d'afrontar la crisi econòmica amb un model de creixement que ja s'havia esgotat amb la dictadura, sense poder-lo canviar, i alhora calia fer front a les despeses de la reforma agrària, de l'escolarització en un país amb una elevada taxa d'analfabetisme i de la represa d'un pla d'obres públiques imprescindibles, especialment les hidràuliques. Tot plegat semblava desbordar les possibilitats de la República, malgrat l'increment de la pressió fiscal que imposà. Recordem que s'implantà aleshores l'impost sobre la renda.

UN MODEL DE CREIXEMENT ESGOTAT EL 1929, QUE DURÀ FINS AL 1959

Com superaria el coll d'ampolla del creixement autàrquic el franquisme trenta anys més tard? En primer lloc estava en condicions d'imposar els sacrificis d'un pla d'estabilització el 1959 perquè havia esclafat l'oposició amb una guerra civil, cosa que el general Primo de Rivera no havia fet. La dictadura de Primo de Rivera s'havia beneficiat de la bonança econòmica exterior i interior, però quan aquesta s'acabà no havia aconseguit la institucionalització del règim d'excepció que encarnava i no podia endurir la repressió per a imposar les restriccions econòmiques. El govern liberalitzador que el succeí, el del general Dámaso Berenguer, suspengué el pla d'obres públiques en curs, però encara tenia menys autoritat per a portar endavant un pla d'estabilització amb els sacrificis que comporta un programa com aquest. I la República, tot i la nova legitimitat democràtica que assolí, patí una polarització política i una conflictivitat social molt alta.

En segon lloc, Franco no estava aïllat com ho estaven Primo de Rivera, Alfons XIII i Berenguer entre 1929 i 1931 i la República després. El 1959, en canvi, començant pels Estats Units, un aliat a canvi de bases militars, i continuant amb el Banc Mundial, es podien aconseguir els crèdits per a escurçar la duresa del pla d'estabilització. Hi havia la perspectiva d'enganxar l'economia espanyola al carro del creixement europeu, com així fou a partir de 1964, i en canvi això no podia passar en els anys trenta. Efectivament, el país entrà en el període de màxim creixement econòmic del segle xx. Tres recursos permetrien en els anys seixanta créixer i no haver de patir les conseqüències d'esgotar les reserves de divises a causa del dèficit crònic de la balança comercial a partir de cada període de creixement. I foren: l'augment de l'emigració, alleugerint l'atur, acompanya-

da de l'entrada corresponent de les remeses d'emigrants; les inversions de capital estranger gràcies a la liberalització; i, finalment, l'aportació de divises pel turisme. Cap d'aquests recursos funcionà entre 1929 i 1936, tal com ja s'ha indicat anteriorment. Al revés, l'emigració, com a vàlvula de seguretat tradicional, no sols estava bloquejada, sinó que es donava una repatriació d'emigrants.

D'altra banda, un país amb revoltes, encara que fossin localitzades i no de caràcter general, com les anarquistes de gener de 1932 i de gener i desembre de 1933, i la d'octubre de 1934, que va ser socialista i anà acompanyada de la del Govern de la Generalitat el Sis d'Octubre, durant deu hores d'Estat Català dins una virtual República Federal Espanyola, no oferia les perspectives més aptes per a aconseguir la confiança dels inversors estrangers. Encara que els governs de dreta aconseguiren imposar l'ordre públic i les vagues van reduir-se a no-res el 1935, la inestabilitat governamental va ser durant el bienni dretà superior a la del primer bienni d'esquerrès: hi va haver nou governs diferents de coalició en el bienni 1934-1935. I, finalment, el desordre públic de la primavera de 1936, acompanyat d'una onada de vagues, no era allò més escaient per atreure capitals vers l'Espanya del Front Popular en un moment, d'altra banda, en què els moviments de capitals estaven restringits internacionalment.

En definitiva, si Espanya no hagués hagut d'afrontar en plena crisi econòmica internacional els canvis socials i polítics que anaven associats al canvi de règim, la democràcia no hauria tingut possiblement tants problemes com els que conduïren a la seva destrucció el 1936 i la Catalunya autònoma que depenia de la sort de la República no s'hauria vist abocada a la mateixa tragèdia.

No s'ha de confondre aquesta conclusió amb l'establiment d'una relació mecànica entre crisi econòmica i crisi políticsocial. La comparació amb les dimensions de la depressió a Espanya no suporta la comparació amb altres estats que patiren tant o més la crisi econòmica i conservaren en canvi el seu règim demoliberal. D'aquesta comparació se sol deduir indègudament que només foren factors subjectius, encara que col·lectius, els que conduïren a la Guerra Civil, que per uns seria la irresponsable ànsia revolucionària d'anarcosindicalistes i socialistes i per altres seria la igualment irresponsable intransigència reaccionària de les dretes espanyoles. En qualsevol de les dues interpretacions antagòniques serien unes peculiaritats del laberint espanyol, fent abstracció de la denominada guerra civil europea de 1914 a 1945, dins la qual s'han d'inscriure.

Situar en un marc internacional la pitjor crisi política i social espanyola del segle xx no significa minimitzar els factors interns, que són els principals,

però resulta indispensable per a no descontextualitzar-la. L'aixecament del 18 de juliol de 1936 no es pot desvincular d'una Europa que caminava vers la Segona Guerra Mundial amb uns Estats Units encara tancats en l'aïllacionisme. En canvi, si ens situem en la Transició, el cop del 23F de 1981 no era viable en el marc d'una Comunitat Europea que caminava vers la seva unitat i la seva ampliació i a la qual Espanya estava destinada a integrar-se quatre anys més tard, sempre i quan consolidés un règim constitucional i posés un mínim ordre a la seva economia contenint la inflació, que anava camí de prendre dimensions sud-americanes. I això que la crisi econòmica de 1974 a 1983 no fou menor que la de 1929 i potser fou més greu. Això no significa oblidar la transformació social, econòmica i cultural operada, malgrat el franquisme, en els anys seixanta, que donà lloc a un país notablement diferent al de 1930, i aquest fou un factor intern transcendent. Entre altres aspectes, ja hi havia la seguretat social i el subsidi d'atur per als assalariats.

En suma, l'estabilitat de les institucions polítiques no respon únicament a factors econòmics sinó al grau de bon funcionament dels mecanismes de legitimitació del poder polític –tant en origen com en exercici–, així com a factors històrics en els quals la tradició cultural pròxima i llunyana hi juga un paper destacat. La República de Weimar s'enfonsà en una Alemanya molt més desenvolupada que Espanya. Els canvis polítics estan condicionats per la conjuntura i els canvis econòmics, però no determinats exclusivament per aquests. Allò que fa que les masses, que en un període anterior han suportat unes condicions determinades, deixin de suportar-les en un altre és quelcom molt complex que no es pot reduir a la simple conjuntura econòmica, sinó que depèn d'una experiència col·lectiva cumulativa i de la complexitat de moltes circumstàncies. La intransigència política i la no acceptació de l'alternança en funció dels resultats electorals foren tan importants a l'Espanya dels anys trenta com les repercussions de la Gran Depressió. La lluita de classes, sense unes capes mitjanes prou desenvolupades –fora de Catalunya– que atenuessin la confrontació, desbordà els límits que haurien permès superar alhora la crisi econòmica i la política.

S'ha recorregut de vegades a factors estructurals –i no merament conjunturals com la crisi econòmica– per a explicar l'enfonsament de la Segona República. S'ha dit, per exemple, que Espanya havia assolit un grau de desenvolupament que ja no tolerava ni un liberalisme oligàrquic i de cacics com el que havia arribat fins l'any 1923 ni una dictadura tradicional com la de 1923 a 1930, però no havia canviat prou perquè es consolidés una democràcia republicana.

La població activa dedicada al sector primari havia baixat de més del 66% a començament del segle xx al 45% el 1930, però l'analfabetisme era encara del 43% en aquest darrer any. Comparant la situació d'aleshores amb la d'Espanya el 1980, es pot remarcar que en aquest darrer any la proporció de població activa dedicada al sector primari era del 19% i l'analfabetisme, del 8,2%.

La comparació amb la França de 1930, que era el mirall dels republicans catalans i espanyols d'aleshores, indica que en la III República, que ja portava sis decennis d'existència, comptava encara amb un 36% de la població activa en el sector primari, però només tenia una taxa d'analfabetisme del 5,9%. Catalunya, amb una proporció de la població activa en el sector secundari més alta que el conjunt de França i una baixa natalitat similar, estava més propera l'any 1930 a França que a Espanya, però compartia molts trets polítics i ideològics amb la segona, de la qual depenia. Potser la comparació entre les taxes d'analfabetisme l'any 1930 és la que més bé reflecteix la situació: Catalunya en tenia una taxa que oscil·lava entre el 24% de la província de Barcelona i el 35% de la de Tarragona, mentre la d'Espanya era del 43%; per tant, l'analfabetisme a Catalunya era inferior a la taxa espanyola però notablement superior al de França en conjunt. I és ben sabut que la taxa d'analfabetisme és un índex del nivell de vida i també de la productivitat de la força de treball. És clar que el fet que la democràcia parlamentària s'enfonsés a Alemanya, un dels països més desenvolupats i cultes d'Europa, sembla treure arguments a la interpretació estructural, encara que la hiperinflació de la primera postguerra empobrí greument les capes socials mitges alemanyes, un fet que explica el pànic alemany a la inflació fins avui. Tampoc tenia Espanya els anys trenta, com el tenia França, un enemic exterior i veí que contribuís a refrenar els antagonismes interns abans de 1939.

En qualsevol cas, cal continuar donant la prioritat als factors interns sobre els externs en el cas espanyol i alhora evitar el determinisme estructuralista. La sort de la República de 1931 no estava escrita quan va néixer, i la manera en què va arribar va ser relativament incruenta, amb admiració de tothom, i val la pena recordar-ho.

BIBLIOGRAFIA

BALCELLS, Albert. *Crisis económica y agitación social en Cataluña, 1930-1936*. Esplugues de Llobregat: Ariel, 1971.

- CARRERAS, Albert; TAFUNELL, Xavier (ed.). *Estadísticas históricas de España, siglos XIX y XX*. Bilbao: Fundación BBV, 2005.
- COMÍN, Francisco. *Historia de la Hacienda pública*. Barcelona: Crítica, 1996.
- GARCÍA RUIZ, José Luis. «Banca y crisis económica en España, 1930-1935. Un nuevo enfoque». *Revista de Historia Económica*, xi, núm. 3, 1993.
- HERNÁNDEZ ANDREU, Juan. *España y la crisis de 1929*. Madrid: Espasa Calpe, 1986.
- RODRÍGUEZ CÁMARA, Julià. *La II República a Catalunya: violència política i conflictivitat social*. Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2001.
- SARDÀ, Joan. «El Banco de España, 1931-1962». A: *El Banco de España, una historia económica*. Madrid: Servicio de Estudios del Banco de España, 1970.
- TORTELLA, Gabriel. «Los problemas económicos de la Segunda República». *Revista de Estudios Políticos* (Madrid), núm. 31-32, 1983.
- VIÑAS, Ángel. *El escudo de la República: el oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937*. Barcelona: Crítica, 2007.